
Część I

RYNEK I GOSPODARKA RYNKOWA

Rozdział 1

PROCES WYMIANY W UJĘCIU HISTORYCZNYM

1.1. Gospodarka naturalna a gospodarka towarowa

Cechą działalności człowieka jest produkcja dóbr materialnych celem zaspokojenia jego potrzeb. W historii gospodarczej społeczeństw możemy wyróżnić dwie zasadnicze formy produkcji społecznej: gospodarkę naturalną i gospodarkę towarową.

<p>Gospodarka naturalna to taki typ gospodarki, w której producent wytwarza produkty w celu bezpośredniego zaspokojenia swoich potrzeb.</p>	
--	---

W gospodarce tego typu nie występuje więc wymiana i rynek, gdyż producent (czy jego rodzina) jest jednocześnie konsumentem wytworzonych przez siebie produktów.

Gospodarka naturalna występowała prawie wyłącznie w okresie wspólnoty pierwotnej i dominowała w niewolnictwie i feudalizmie.

Gospodarka towarowa jest następną formą przejawiania się działalności produkcyjnej człowieka, formą historycznie późniejszą od gospodarki naturalnej. Pojawiła się ona u schyłku okresu wspólnoty pierwotnej, w niewolnictwie i feudalizmie występowała na marginesie działalności ludzkiej, a zwyciężyła

w systemie gospodarki kapitalistycznej. Początki gospodarki towarowej sięgają 6–8 tys. lat p.n.e.

Gospodarka towarowa to taki typ gospodarki, w której producenci wytwarzają produkty z przeznaczeniem ich do wymiany, czyli na sprzedaż.

Przedmiot wymiany – produkt pracy ludzkiej – staje się **towarem**. Pojęcie to obejmuje wszystkie dobra konsumpcyjne i produkcyjne oraz usługi.

Tak więc gospodarka naturalna oznacza wytwarzanie dóbr na własne potrzeby, a gospodarka towarowa – na sprzedaż.

Współczesnym przykładem gospodarki naturalnej są gospodarstwa rolne, zakłady rzemieślnicze w tej części, w jakiej wytwarzają produkty na własne potrzeby. Ale i w tych gospodarstwach czy zakładach znaczna część produkcji ma charakter towarowy, tzn. jest przeznaczona na sprzedaż.

1. Czym różni się gospodarka naturalna od gospodarki towarowej?
2. Kiedy produkt pracy ludzkiej staje się towarem?

1.2. Przesłanki powstania gospodarki towarowej

Gospodarka towarowa (a ściślej – jej pierwszy etap, czyli prosta produkcja towarowa) wyłoniła się z gospodarki naturalnej wtedy, gdy zostały spełnione dwie przesłanki:

- a) społeczny podział pracy,
- b) ekonomiczne wyodrębnienie się producentów na bazie prywatnej własności środków produkcji.

Z chwilą postępującego rozwoju sił wytwórczych, naturalny podział pracy, jaki miał miejsce w gospodarce naturalnej, został zastąpiony społecznym podziałem pracy. Polega on na tym, że w społeczeństwie wyodrębniają się pewne grupy ludzi, trudniące się określoną produkcją.

Przełomowe znaczenie dla rozwoju gospodarki towarowej miały **trzy wielkie społeczne podziały** pracy, które legły u podstaw gospodarki towarowej, a mianowicie:

I – miał miejsce pod koniec wspólnoty pierwotnej, polegał na wyodrębnieniu się rolnictwa z pasterstwa,

II –
się rzem
III –
rębieni
nymi pr

Rewo
z osadnic
nie więce
wały poja
rzy, kapł
samodzie
twarzaniu
i handlow
mających
Rozw
to, że po
przyczyn
zacji do o

Ten g
skuteczne
z dwóch
pracy po
potrafi o
wykonani
nostka, k
w stanie

Podzi
dują ty
inne, nie

W m
procesy g
prowadzi

W ci
wił, że st
lenia tech
w literatu
zacji w r
reg czynn
techniczn

II – dokonał się w okresie niewolnictwa i polegał na wyodrębnieniu się rzemiosła z rolnictwa,	!
III – wystąpił pod koniec niewolnictwa. Nastąpiło wówczas wyodrębnienie się klasy kupców pośredniczących w wymianie między różnymi producentami oraz dokonywało się oddzielanie miast od wsi.	

Rewolucja agrarna, jaka miała miejsce ok. 8 tys. lat temu, przyniosła wraz z osadnictwem nadwyżki produkcji; rolnicy byli w stanie wyprodukować znacznie więcej, niż potrzebowali do przeżycia. Nadwyżki produkcji rolnej spowodowały pojawienie się przedstawicieli nowych zawodów – rzemieślników, żołnierzy, kapłanów czy urzędników rządowych. Ponieważ nie byli zmuszeni do samodzielnego zdobywania żywności, ludzie ci zaczęli się specjalizować w wytwarzaniu innych dóbr i usług. Oni także wytwarzali powyżej własnych potrzeb i handlowali nadwyżkami swej produkcji dla zdobycia innych przedmiotów, mających zaspokoić ich potrzeby.

Rozwój handlu miał podstawowe znaczenie dla rozwoju społeczeństw przez to, że pogłębiał specjalizację i podział pracy, co czyniło ją bardziej wydajną, przyczyniał się do powstawania miast oraz prznosił zdobycze kultury i cywilizacji do odległych zakątków poznawanego świata.

Ten postępujący społeczny podział pracy dał dowody swej nadzwyczajnej skuteczności w porównaniu z powszechną samowystarczalnością co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze – zdolności indywidualne różnią się, a podział pracy pozwala każdej jednostce wytwarzać dobra czy świadczyć usługi, które potrafi ona wykonywać relatywnie najlepiej (lepiej niż inne), pozostawiając do wykonania pozostałym wytwórcom wszystkie inne czynności. Po drugie – jednostka, która koncentruje się na wykonywaniu jednego rodzaju pracy, jest w stanie doskonalić tę umiejętność.

Podziałowi pracy musi towarzyszyć wymiana. Dla wytwórców, którzy produkują tylko jedno dobro, wymiana jest koniecznością. Dzięki niej otrzymują inne, niezbędne im dobra czy usługi.

W miarę rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych społeczeństw procesy podziału pracy ulegały dalszemu pogłębieniu. Społeczny podział pracy prowadził do powstawania coraz to nowych zawodów.

W ciągu ostatnich kilku stuleci postęp techniczny w metodach produkcji sprawił, że stało się opłacalne organizowanie produkcji na dużą skalę. Te udoskonalenia techniczne doprowadziły do daleko posuniętej specjalizacji pracy, zwanej w literaturze **technicznym podziałem pracy**. Termin ten odnosi się do specjalizacji w ramach produkcji danego dobra, która polega na podziale pracy na szereg czynności czy operacji między robotnikami danego zakładu. Wynika stąd, że techniczny podział pracy dokonuje się wewnątrz społecznego podziału pracy.

Stwierdzono już setki lat temu, że całkowita produkcja danej grupy ludzi może być znacznie zwiększona bez żadnych dodatkowych wysiłków, kiedy specjalizacja zastępuje samodzielne wytwarzanie wszystkiego.

Właśnie ta technika podziału pracy na wielką ilość wyspecjalizowanych zadań doprowadziła do pracy przy taśmie, do rozwoju produkcji masowej, do ogromnego wzrostu wydajności pracy. Każda jednostka przy taśmie wykonuje pojedynczą czynność, która stanowi ułamek wszystkich czynności, niezbędnych do wytworzenia danego dobra. W ten sposób jednostka może spędzić lata przy taśmie, nie wiedząc, jaki jest końcowy efekt produkcji. Tak więc w wielu gałęziach przemysłu produkt końcowy jest rezultatem połączonych wysiłków wielu setek wyspecjalizowanych pracowników.

Zasada specjalizacji pracy wykorzystywana jest na wszystkich poziomach działalności gospodarczej. Możemy wymienić następujące ich rodzaje:

1. **Specjalizacja gałęzi przemysłu** w poszczególnym produkcie czy procesie, np.: w produkcji paliw, chemikaliów, odzieży, wyrobów ceramicznych.

2. **Specjalizacja firm** – poszczególne firmy, które łącznie tworzą dany przemysł, często specjalizują się w wykonywaniu jednego z procesów produkcyjnych lub wytwarzaniu jednej części produktu końcowego. Np. w przemyśle włókienniczym produkcja tkanin będzie podzielona na szereg oddzielnych procesów, takich jak: przędzenie, tkanie, farbowanie, drukowanie itd.

3. **Specjalizacja regionów** – tzw. terytorialny podział pracy. W wielu krajach pewne regiony wykazują tendencje do specjalizacji w ramach danych gałęzi przemysłu, np. przemysłu chemicznego, włókienniczego, mleczarskiego. W tym podziale znaczną rolę odgrywają czynniki geograficzne: położenie, surowce, warunki naturalne. Ważną rolę odgrywają też tutaj tradycje wytwórcze ludzi.

4. **Specjalizacja międzynarodowa** (międzynarodowy podział pracy). Polega ona na specjalizacji w wytwarzaniu określonych towarów w pewnych krajach. Ta specjalizacja wynika z faktu występowania np. korzystnych warunków klimatycznych, glebowych, z istnienia złóż wartościowych minerałów lub rozwijania szczególnych umiejętności przez pracowników w danym kraju. Dlatego Brazylia jest głównym dostawcą kawy, Afryka Południowa – złota, Kuwejt – ropy naftowej, a Szwajcaria zegarków.

Powyżej omówiony został podstawowy warunek istnienia gospodarki towarowej, a więc społeczny podział pracy. Jest to warunek konieczny, ale nie wystarczający. Znany jest w literaturze przykład gminy starohinduskiej, w której członkowie byli podzieleni na grupy, z których każda wytwarzała różne produkty (czyli występował społeczny podział pracy), ale produkty te nie były wymieniane między członków gminy, bo żaden z bezpośrednich wytwórców nie stawał się ich właścicielem. Wytworzone produkty były własnością gminy i dzielono je mię-

dzy jej członków w zależności od potrzeb i stopnia równości. A więc pomimo występowania społecznego podziału pracy nie było tutaj wymiany.

Drugim, niezbędnym warunkiem istnienia gospodarki towarowej jest **odosobnienie producentów**¹. Występuje ono wówczas, gdy producent jest właścicielem środków produkcji. Odosobnionym producentem jest każdy, kto może dysponować wytworzonym przez siebie produktem.

Producent jako dysponent produktu może go oferować innym producentom, w zamian za ich produkty. Powstaje w ten sposób gospodarka wymienna, gospodarka towarowa. Początkowo wymiana odbywała się według formuły T→T (towa za towa); później z całego świata towarów wyodrębnia się jeden towar, który zaczyna spełniać rolę ogólnego ekwiwalentu, tzn. wymiana odbywa się według formuły T→P→T (towa→pieniądz→towa). Pieniądz wydatnie ułatwił i usprawnił wymianę towarów (o genezie, istocie i funkcjach pieniądza traktuje pkt 1.5 tego rozdziału).

Jakie były przyczyny powstania gospodarki towarowej?

1.3. Prosta produkcja towarowa

Zakres gospodarki towarowej zależy od stopnia społecznego podziału pracy; jego pogłębienie oznacza rozszerzenie zakresu gospodarki towarowej.

W rozwiniętej gospodarce towarowej praca obok innych towarów staje się przedmiotem wymiany, przedmiotem kupna i sprzedaży. Praca, mimo jej specyficznego charakteru (nieodłączna od człowieka), zostaje wciągnięta w orbitę stosunków towarowych – stąd nazwa „rozwinięta gospodarka towarowa”.

Gospodarka towarowa najwyższy poziom rozwoju osiągnęła w systemie gospodarki kapitalistycznej, a występowała już wcześniej w postaci **prostej (drobnotowarowej) gospodarki**.

Prostą gospodarkę towarową charakteryzują następujące cechy:

- prywatna własność środków produkcji;
- produkcja na rynek;

¹ W gospodarce socjalistycznej odosobnienie producentów tłumaczono, że przyjmowało ono postać samodzielnych ekonomicznie przedsiębiorstw, stanowiących własność społeczną.

- właściciel środków produkcji jest jednocześnie producentem (zwykle zatrudnia własną rodzinę, może też angażować najemną siłę roboczą, lecz robi to w ograniczonym zakresie);
- mała skala produkcji i świadczonych usług.

We wszystkich krajach wysoko rozwiniętych, gdzie mamy do czynienia z rozwiniętą gospodarką towarową, obok wielkiej produkcji na skalę masową odnajdujemy licznie reprezentowane warstwy drobnych producentów towarowych.

Jakie są powody przetrwania i sukcesu małych firm? Małe firmy z reguły prosperują dobrze, gdy rynek danego dobra i usługi jest względnie mały. Istnieje kilka przyczyn, dla których rynki pewnych dóbr i usług pozostają małe:

1. Konsumenci często pragną zachowania indywidualności, np. w ubieraniu się, noszeniu biżuterii czy meblowaniu mieszkania. Technologia produkcji masowej im tego nie zapewni.

2. Świadczenie usług przez zakłady naprawcze, gdzie każda wykonywana praca jest inna, nie może być standardowe. Dlatego w takich branżach, jak np.: remonty domów, naprawa samochodów, obuwia czy zegarków, istnieje wiele małych firm.

3. Usługi osobiste, np.: lekarza domowego, radcy prawnego, fryzjera czy kosmetyczki, są z reguły świadczone przez małe firmy.

4. Istnieją również małe rynki w przypadku bardzo drogich dóbr dla ludzi o wysokich dochodach. Dotyczy to na przykład luksusowych jachtów, wysokiej klasy samochodów sportowych czy drogocennych dzieł sztuki.

Ponadto proces dekoncentracji produkcji umożliwia wielu małym firmom funkcjonowanie w przemyśle przetwórczym czy przy wytwarzaniu różnych detali. Małe, wyspecjalizowane firmy dostarczają wielu części składowych dla dużych montowni różnego rodzaju wyrobów. Małe firmy rozprawdzają również produkty dużych firm. Sprzęt trwałego użytku, np. telewizory, pralki, lodówki, jest przykładem produktów dużych firm, które są sprzedawane i konserwowane przez małe firmy.

Powyższe przykłady świadczą dobitnie o tym, że proces współistnienia wielkiej i małej produkcji towarowej nie jest zjawiskiem przejściowym, lecz trwałym, istniejącym przez cały czas funkcjonowania gospodarki rynkowej. Do tego problemu jeszcze wrócimy w rozdz. 4, pkt 4.2.1.

Jakie są cechy prostej produkcji towarowej?

1.4. W

Stw
do sprz
swojejW
potrze
turaln
ślonaTo
wszyst
kową (i
wartoś
Źród
duktów
lowy sp
Wa
przykła
spożyw
Poc
mają tyO
-
wytwa
w pe
-
produ
w rzelWa
z użyte
dla kon
ulegać
dzie m
W
ślona i

1.4. Wartość użytkowa i wartość wymienna towaru

Stwierdzono wyżej, że towar jest produktem pracy ludzkiej, przeznaczonym do sprzedaży. Towar staje się przedmiotem społecznego zapotrzebowania dzięki swojej wartości użytkowej.

<p>Wartość użytkowa towaru jest to jego zdolność do zaspokajania potrzeb człowieka. Wynika ona z fizycznych, chemicznych, a więc naturalnych właściwości rzeczy. Dzięki nim towar może zaspokoić określoną potrzebę.</p>	!
---	---

Towar musi mieć wartość użytkową nie tylko dla producenta, ale przede wszystkim dla innych ludzi. Musi więc posiadać tzw. społeczną wartość użytkową (np. bubeł nie jest towarem, gdyż nie zaspokaja potrzeb konsumentów, ma wartość użytkową dla producenta, ale nie dla nabywcy).

Źródłem wartości użytkowej jest przyroda i praca; przyroda dostarcza produktów mających określone właściwości, które człowiek w procesie pracy w celowy sposób przeobraża.

Wartość użytkową towaru realizuje człowiek w procesie konsumpcji. Na przykład wartość użytkową chleba, obuwia, stołu realizuje konsument w trakcie spożywania chleba, noszenia obuwia, korzystania ze stołu.

Podkreślić należy, że wartość użytkowa nie jest bynajmniej cechą, którą mają tylko towary.

<p>Oprócz towarów wartość użytkową mają:</p> <ul style="list-style-type: none"> – produkty pracy ludzkiej, które nie są towarami (są nimi dobra wytwarzane w ramach gospodarki naturalnej, która nadal występuje w pewnym zakresie, zwłaszcza w rolnictwie), – dobra wolne, które mają ogromną wartość użytkową, a nie są produktami pracy ludzkiej (np. powietrze, promienie słoneczne, woda w rzekach, morzachi oceanach). 	!
---	---

Wartość użytkowa jest kategorią obiektywną. Nie należy jej utożsamiać z użytecznością, która wiąże się z subiektywną oceną przydatności danego dobra dla konkretnego nabywcy. Może ona być różna dla różnych osób, a nawet może ulegać zmianie dla jednej i tej samej osoby. Szerzej na temat użyteczności będzie mowa w rozdziale czwartym.

W procesie wymiany producent otrzymuje za swój oferowany towar określoną ilość innego towaru.

Ten stosunek ilościowy (proporcja), w jakim jeden towar jest wymieniany na inny, nazywamy **wartością wymienną**.

Możemy ją wyrazić za pomocą zapisu:

$$X \text{ towaru } A = Y \text{ towaru } B$$

Towar *B* odgrywa rolę ekwiwalentu towaru *A*. Na przestrzeni historii funkcję tę pełniły różne towary, aż doszło do wyróżnienia z całej masy towarów takiego, który najlepiej spełniał rolę powszechnego ekwiwalentu. Stał się nim pieniądz. Ogólna forma wartości wymiennej przybrała więc postać:

$$X \text{ towaru } A = Y \text{ jednostek pieniężnych}$$

Y jednostek pieniężnych to cena.

Cena jest najwyższą formą wartości wymiennej; oznacza ona ilość pieniądza, którą trzeba zapłacić za jednostkę towaru.

Relacje wymienne między różnymi towarami, czyli ceny, są wypadkową różnokierunkowych zachowań nabywców i sprzedawców. Nabywcy chcą dokonać zakupu po cenie jak najniższej, sprzedawcy zaś dążą do uzyskania ceny jak najwyższej. W zależności od siły przetargowej obu stron ustala się wysokość ceny i dochodzi do zawarcia transakcji kupna bądź sprzedaży. Wynikałoby z tego, że cena stanowi odzwierciedlenie procesów rynkowych, a więc kształtuje się w wyniku gry popytu i podaży. W rzeczywistości cena sięga głębiej, gdyż do procesu wytwarzania towaru. Możemy wyróżnić dwa podstawowe sposoby podejścia do tego zagadnienia: **marksowski** i **neoklasyczny**. W świetle **konceptji marksowskiej** produkcyjną podstawą kształtowania ceny jest wartość towaru, którą stanowią społecznie niezbędne nakłady pracy, potrzebne do jego wytworzenia². Cena w długim okresie jest właśnie pieniężnym odzwierciedleniem wartości towaru. Praca według tej koncepcji jest jedynym czynnikiem produkcji, który tworzy wartość towaru. Pozostałe czynniki produkcji stanowią jedynie warunki pozwalające pracy tworzyć wartość towaru.

Z kolei **konceptja neoklasyczna** zakłada, że wszystkie czynniki produkcji, tzn. praca, kapitał i ziemia, są wartościotwórcze. Każdy z nich tworzy część wartości towaru i suma opłat za ich usługi tworzy koszt produkcji. Koszty zastosowania czynników produkcji w procesie wytwarzania określają więc wartość

² Społecznie niezbędny nakład pracy to czas pracy najbardziej typowy dla podstawowej masy producentów, to jest czas pracy przeciętnie potrzebny na wyprodukowanie danego towaru.

! towaru, a cena w długim okresie powinna te koszty odzwierciedlać. Producent będzie wytwarzał tylko wówczas, gdy ze sprzedaży wytworzonych przez siebie towarów uzyska cenę przewyższającą koszty produkcji.

1. Co oznacza wartość użytkowa i użyteczność towaru?
2. Co rozumiesz przez wartość wymienną towaru?

1.5. Pieniądz i jego funkcje

1.5.1. Geneza pieniądza

Historia pieniądza wiąże się ściśle z rozwojem gospodarki towarowej. Pieniądz jest rezultatem, a jednocześnie nieodzownym warunkiem jej rozwoju.

Forma pieniężna jest najbardziej rozwiniętą postacią przejawiania się wartości towarów na rynku. Zanim powstał pieniądz, wymiana miała charakter bezpośredni, co oznaczało, że jeden towar był wymieniany na inny ($T \rightarrow T$). Współcześnie wymianę bezpośrednią – bezpieniężną nazywamy **barterem**. W wymianie barterowej musi występować wzajemna zbieżność potrzeb uczestników wymiany – nabywca musi potrzebować czegoś, co sprzedawca ma do zaoferowania, i odwrotnie. Każda ze stron jest więc równocześnie i nabywcą i sprzedawcą. Tego rodzaju wymiana oznacza duże marnotrawstwo czasu i wysiłku w celu znalezienia takiego posiadacza towaru, który nam jest potrzebny i który jednocześnie potrzebuje naszego towaru. Pieniądz, jako pośrednik w wymianie, znakomicie te problemy rozwiązał. Powstanie pieniądza polegało na wyłonieniu, spośród całej masy, takich towarów, które mogły spełniać rolę powszechnego ekwiwalentu.

Funkcję pieniądza (ekwiwalentu) na przestrzeni historii pełniły różne towary: bydło, skóry, sól, zboże, futra etc. Najbardziej przydatne okazały się w tej funkcji kruszce szlachetne (złoto, srebro, miedź). Ze względu na swoje właściwości fizyczne (jednorodność, trwałość, podzielność, łatwość przechowywania i przenoszenia) były one najbardziej przystosowane do pełnienia roli powszechnego ekwiwalentu. Pieniądz kruszcowy, złoty lub srebrny, był jednocześnie towarem, który, poza pełnieniem roli pośrednika w wymianie, mógł występować na rynku jako określona wartość użytkowa, służył bowiem do produkcji różnych przedmiotów czy ozdób.

Od czasu wojen napoleońskich, oprócz pieniędzy bitych ze szlachetnego kruszcu, w obiegu kursowały także pieniądze papierowe, zwane **banknotami**.

Banknot był wymienny na złoto i był wygodnym sposobem zastępowania go w obiegu. Był to tak zwany **system waluty złotej**. Obok złotych monet funkcjonowały równocześnie w obiegu banknoty, wymieniane na złoto bez ograniczenia. Taka sytuacja współistnienia banknotów z pieniądzem kruszcowym istniała do wybuchu I wojny światowej. Potem związek pieniądza ze złotem uległ rozluźnieniu. Wprowadzono tzw. **system waluty pozłacanej**. Wycofano z obiegu złote monety. Wymienialność banknotów na złoto została ograniczona – wymieniano je nie na złote monety, lecz wyłącznie na sztaby złota o określonej próbie i wadze (był to tzw. **system sztabowo-złoty**). Tym samym utrudniono ją, gdyż trzeba było dysponować znaczną sumą waluty krajowej, aby nabyć sztabę złota, często kilkunastokilogramową. W niektórych krajach istniała wymienialność banknotów na dewizy³ państw o mocnej walucie (**system waluty dewizowo-złotej**), które z kolei można było zamienić na złoto. Ten system stosowano m. in. w Polsce międzywojennej.

Kryzys lat 1929–1933 spowodował, że banknoty stały się pieniądzem papierowym, przestały być wymienne na złoto. Wówczas też zostały wycofane z obiegu złote monety. Inaczej mówiąc, miejsce banknotu zajął pieniądz papierowy, który nie miał już żadnego związku z pokryciem w złocie.

Co to jest wymiana barterowa?

1.5.2. Rodzaje pieniądza

We współczesnym świecie powszechnie używanym pieniądzem jest pieniądz papierowy.

Pieniądz papierowy jest **pieniądem symbolicznym**, czyli znakiem wartości. Jego faktyczna wartość równa się wartości kawałka zadrukowanego papieru, z którego jest on wykonany.

W każdym kraju monopol na emisję pieniądza papierowego ma bank centralny. Pieniądz papierowy jest prawnym środkiem płatniczym w danym kraju, niezależnie od tego, czy jest on wymienny na waluty innych krajów, czy nie. Jego **siła nabywcza**, a więc możliwość nabycia określonej ilości dóbr i usług zależy od poziomu cen towarów i usług.

³ Dewizy są to zagraniczne środki płatnicze. **Kurs dewiz** – to cena pieniądza zagranicznego wyrażona w pieniądzu krajowym.

Obok pieniądza papierowego jest w obiegu **bilon**, który znakomicie uzupełnia jego potrzebną ilość. Bilon występuje w postaci monet (bilon metalowy, inaczej zdawkowy). Wartość metalu, z którego monety są wybite, jest znacznie mniejsza od ich wartości nominalnej. Inaczej można powiedzieć, że wartość nominalna monet w obiegu jest znacznie większa od sumy, którą można by uzyskać z ich stopienia i sprzedaży jako metali, z których zostały wykonane.

We współczesnych gospodarkach, obok pieniądza symbolicznego, występuje także, w coraz większym zakresie, **pieniądz bezgotówkowy** (inaczej bankowy lub żyrowy).

Pieniądz bezgotówkowy ma postać **wkładów bankowych** wypłacanych na żądanie. Depozyty (wkłady) bankowe są środkiem wymiany i są powszechnie akceptowane jako środek zapłaty. Wkład jest zobowiązaniem banku, czyli sumą pieniędzy, jaką winien on jest właścicielom wkładów. Z kolei wkłady są podstawą dla banków do udzielania kredytów przedsiębiorstwom, gospodarstwom domowym lub instytucjom państwowym.

Wkłady bankowe uruchamia się przeważnie za pomocą czeków.

Czek bankowy jest to dokument, w którym wystawca zleca swojemu bankowi wypłatę określonej sumy pieniężnej okazicielowi albo osobie, której nazwisko jest wypisane na czeku.

Wkłady na rachunkach bankowych umożliwiają również rozliczenia bezgotówkowe między dłużnikami a wierzycielami za pomocą **przelewów bankowych**. Warunkiem jest jednak posiadanie przez obydwie strony rachunków (kont) bankowych.

Współcześnie, na szeroką skalę w rozliczeniach bankowych wykorzystuje się **pieniądz elektroniczny**. Konta bankowe znajdują się w pamięci komputera i są automatycznie obsługiwane za pomocą urządzeń elektronicznych. Dotychczas stosowane formy rozliczeń bankowych, jak czeki, czy polecenia przelewu, są zastępowane **kartami magnetycznymi**, z pominięciem dokumentacji papierowej. O ruchu pieniądza decydują impulsy elektryczne.

Przeciętny obywatel krajów wysoko rozwiniętych właściwie nie używa gotówki, gdyż pobory otrzymuje na rachunek w banku, a płatności dokonuje kartą magnetyczną. W Polsce – jak dotychczas – zaledwie co 30. Polak korzysta z karty płatniczej. Jednak z roku na rok pieniądz elektroniczny ma w naszym kraju coraz więcej zwolenników.

Jakie znasz rodzaje pieniądza współczesnego?

1.5.3. Funkcje pieniądza

<p>Pieniądz w gospodarce towarowo-pieniężnej spełnia następujące funkcje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - miernika wartości, - środka cyrkulacji (pośrednika w wymianie), - środka tezauryzacji (przechowywania bogactwa), - środka płatniczego. 	
---	---

Pieniądz, jako **miernik wartości**, służy do wyrażania wartości wszystkich towarów i usług. Porównujemy wartość towaru z wartością jednostki pieniężnej i w wyniku tego otrzymujemy cenę. **Cena** to wartość towaru wyrażona w pieniądzu. To pieniądz w roli miernika wartości pozwala sprowadzić wartość wszystkich towarów i usług do wspólnego mianownika, jakim są ceny. Każde państwo, tworząc system pieniężny, ustala podstawową jednostkę pieniądza, nadaje jej nazwę oraz sposób jej dzielenia na części mniejsze. W ten sposób powstaje **skala cen**, która jest narzędziem sposobu wyrażania ceny. Przy pieniądzu kruszcowym była ona ustalona wagowo. Ponieważ pieniądz papierowy nie ma własnej, wewnętrznej wartości, krąży na rynku jako reprezentant pieniądza kruszcowego i wyposażony jest przez państwo w kurs przymusowy.

Aby pieniądz spełniał funkcję miernika wartości, nie musimy go mieć przy sobie. Pieniądz spełnia tę funkcję idealnie (wyobraźniowo), natomiast realnie musi wystąpić w funkcji **środka cyrkulacji**. Z tą funkcją spotykamy się najczęściej. Polega ona na pośredniczeniu pieniądza w aktach sprzedaży i kupna w formie: towar–pieniądz ($T \rightarrow P$) i pieniądz–towar ($P \rightarrow T$). Akt kupna–sprzedaży powoduje, że towary krążą na rynku, przechodząc z rąk do rąk. Ten ruch towarowy za pośrednictwem pieniądza nazywamy **cyrkulacją**. Pieniądz pośrednicząc w wymianie rozrywa więc akt wymiany na dwie części, które nie muszą być zgodne w czasie i przestrzeni (jak to było w wymianie bezpośredniej towaru na towar).

Do obsłużenia mnogości aktów kupna i sprzedaży potrzebna jest odpowiednia ilość pieniądza. Można ją wyrazić za pomocą następującego wzoru:

$$I = \frac{S}{O},$$

gdzie:

- I – ilość pieniądza w obiegu,
- S – suma cen towarów i usług będących przedmiotem transakcji kupna i sprzedaży,
- O – szybkość obiegu jednoimiennych jednostek pieniężnych.

Szybkość obiegu (obrotu) pieniądza oznacza, ile razy jedna jednostka pieniądza dokonała w danym okresie obrotu, tzn. ile razy posłużono się nią przy zawieraniu transakcji.

Nadmiar pieniądza w obiegu w stosunku do podaży towarów i usług powoduje **inflację**, która znajduje wyraz we wzroście cen.

Z punktu widzenia obiegu, obojętne jest, z czego wykonany jest pieniądz, natomiast, gdy chcemy go przechowywać – istotny jest materiał tego pieniądza.

Pieniądz może pełnić funkcję **środka tezauryzacji** (gromadzenia skarbu). W tej funkcji występuje on wówczas, gdy zostaje wycofany z procesu cyrkulacji. Tezauryzacja odgrywała ważną rolę, gdy w obiegu był pieniądz pełnowartościowy, ze złota lub srebra. Pieniądz papierowy może być przedmiotem gromadzenia bogactwa pod warunkiem, że cieszy się zaufaniem społecznym i nie traci zbyt szybko na wartości z powodu inflacji. Wartość bogactwa pieniężnego będzie spadać w tempie odpowiadającym stopie inflacji.

Jeśli więc występuje proces inflacyjny, gromadzone oszczędności deprecjują się i skłonność społeczeństwa do tezauryzacji pieniądza papierowego zmniejsza się, a rośnie tendencja do lokowania oszczędności w innych walorach, np.: w walutach zagranicznych, złocie, platynie, drogich kamieniach, wybitnych dziełach sztuki, papierach wartościowych, nieruchomościach etc. Tak więc zaszczędzone dochody, z chwilą, kiedy zostają odłożone pod postacią nagromadzonych pieniędzy, różnych walorów czy kosztowności, zamieniają się w skarb, stanowiąc jednocześnie pewnego rodzaju rezerwę dla obiegu.

Czwarta istotna funkcja pieniądza to jego rola jako **środka płatniczego**. W funkcji tej występuje pieniądz przy regulowaniu różnych zobowiązań z tytułu zaciągniętego kredytu lub wynikających z innych przyczyn, np. płatności należnych podatków, kar pieniężnych, czynszów, odszkodowań etc. Ta funkcja pieniądza przyczyniła się do rozwoju **systemu kredytowo-pożyczkowego**, który stał się siłą napędową rozwoju gospodarczego.

W miarę rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej ogromnie wzrosło znaczenie **kredytu**. Kredytowe transakcje kupna-sprzedaży polegają na tym, że ruch towarów i usług zostaje oddzielony od ruchu pieniądza, to znaczy, że można zapłacić za nie obietnicą zapłaty w późniejszym czasie. Z chwilą nadejścia terminu zapłaty musi wystąpić realny pieniądz; pełni on wtedy jednak funkcję nie środka cyrkulacji, lecz środka płatniczego.

Pieniądz kredytowy może mieć postać **czeku, banknotu i weksla**. O czekach i banknotach była już mowa wyżej.

Weksel jest to dokument kredytowy zobowiązujący wystawcę (dłużnika) do zapłacenia wierzycielowi w określonym miejscu i czasie wymienionej na nim sumy pieniężnej.

Wyróżniamy weksle proste i trasowane. **Weksel prosty** wyraża wzajemny stosunek między dwoma kontrahentami. Z kolei **weksel trasowany** (ciagniony) dotyczy trzech osób, gdyż wierzyciel (*A*), poleca dłużnikowi (*B*) zapłacenie w określonym terminie należnego sobie długu osobie trzeciej (*C*). Weksel trasowany jest bardzo dogodny, gdyż może posłużyć do regulowania szeregu wzajemnych zobowiązań.

We współczesnym świecie następuje wzrost znaczenia pieniądza w roli środka płatniczego, przy równoczesnym ograniczeniu jego funkcji jako środka cyrkulacji. Uwzględniając obie te funkcje, możemy uzupełnić – przedstawiony wyżej – wzór na ilość pieniądza niezbędnego w obiegu, mianowicie:

$$I = \frac{S - K + Z}{O},$$

gdzie:

- I* – ilość pieniądza w obiegu,
- S* – suma cen towarów i usług będących przedmiotem transakcji kupna i sprzedaży,
- K* – wartość dokonanych transakcji kredytowych,
- Z* – łączna wartość zobowiązań, których termin płatności upływa,
- O* – szybkość obiegu jednoimiennych jednostek pieniężnych.

1. Czym się różni funkcja pieniądza jako środka płatniczego od pieniądza jako środka cyrkulacji?
2. W jakich postaciach występuje pieniądz kredytowy?
3. Jakie czynniki kształtują ilość pieniądza w obiegu?

1.5.4. Pieniądz światowy

Pieniądz światowy funkcjonuje na rynkach światowych, obsługując międzynarodową wymianę towarów, rynek usług oraz rynek kapitałowy. Pełni on wszystkie omówione wyżej funkcje w skali światowej. Występuje więc jako: miernik wartości, środek cyrkulacji (przy zagranicznych transakcjach kupna–sprzedaży za gotówkę), powszechny środek płatniczy (przy wyrównywaniu sald bilansów płatniczych) i środek przechowywania rezerw wartości w skarbcach banków centralnych.

Pierwszym pieniądzem światowym było złoto. Stopniowo ustępowało ono miejsca banknotom, które były symbolem złota wymienianym w relacji 1:1 (np. 1 dolar papierowy = 1 dolar w złocie). Z czasem w charakterze pieniądza świa-

towego rozpowszechniły się dewizy, przede wszystkim waluty krajów najsilniejszych ekonomicznie (dolar USA, brytyjski funt szterling, marka niemiecka, frank francuski i jen japoński).

Zasady międzynarodowego porządku walutowego określone zostały w 1944 r. na konferencji w Bretton Woods, gdzie utworzono **Międzynarodowy Fundusz Walutowy** (MFW). Przyjęto wówczas zasadę wymienialności jednych walut na drugie. Spośród wszystkich walut wyróżniono dolara, który był wymieniany na złoto według oficjalnego kursu przez banki centralne państw członkowskich MFW. Poszczególne kraje określały kursy wymienne swoich walut w stosunku do dolara lub złota. Centralną walutą światową stał się więc dolar, który spełniał wszystkie funkcje pieniądza światowego.

W celu uniezależnienia się światowego systemu walutowego od dolara, w 1967 r. powołano w ramach MFW dodatkową rezerwę międzynarodowych środków płatniczych w postaci **SDR-ów** (ang. *Special Drawing Rights* – specjalne prawa ciągnięcia). SDR-y zaistniały na rynkach światowych obok złota i dewiz. W pierwszym okresie funkcjonowania SDR (pierwsza ich kreacja nastąpiła w 1970 r.), jednostka tego pieniądza miała parytet ustalony w złocie, na poziomie parytetu dolara USA z 30 stycznia 1934 r., czyli 0,888671 g złota (1 SDR = 1 \$ USA). SDR-y nie były jednak wymienialne na złoto, dlatego też nazywano je „złotem papierowym”. SDR-y to rodzaj pieniądza nie mającego postaci materialnej, nadający się tylko do rozrachunków bezgotówkowych. Jest to sztuczna jednostka obrachunkowa w obrotach międzynarodowych.

W związku z pogłębianiem się – na początku lat siedemdziesiątych – ujemnego salda bilansu płatniczego USA oraz z tym, że w 1971 r. rezerwy dolarowe w bankach centralnych trzykrotnie przewyższały zapasy złota amerykańskiego, 15 sierpnia 1971 r. USA zawiesiły wymienialność dolarów na złoto. Nastąpiła też dwukrotna dewaluacja tej waluty (w 1971 r. i 1973 r.).

Od marca 1973 r. powstał nowy system wartościowania walut, niezależny od złota i dolara – tzw. **system kursów płynnych** (ang. *floating*), kształtowanych przez rynek walutowy. W rezultacie kurs dolara waha się swobodnie w relacji do wszystkich walut. Przestał tym samym istnieć system walutowy z Bretton Woods.

Wracając do SDR-ów – po dewaluacji dolara w USA kurs tej jednostki pieniężnej oparto na tzw. „koszyku” 16 wybranych walut krajów wysoko rozwiniętych⁴. Od stycznia 1981 r. koszyk ten ograniczono do pięciu walut: dolara USA, marki niemieckiej, jena japońskiego, franka francuskiego i funta szterlinga. Wartość SDR-ów zmienia się z zależności od kursów tych walut na rynku

⁴ W skład koszyka walutowego stanowiącego podstawę wyliczania kursu SDR-ów wchodziły następujące waluty: dolar USA, marka niemiecka, frank francuski, funt szterling, jen japoński, dolar kanadyjski, lir włoski, floren holenderski, frank belgijski, korona szwedzka, dolar australijski, korona duńska, korona norweska, peseta hiszpańska, szyling austriacki, rand południowoafrykański.

dewizowym. Oblicza się ją w dolarach USA według londyńskiego kursu rynkowego.

Oprócz SDR-ów pieniądzem międzynarodowym do roku 1999 była europejska jednostka obrachunkowa – ECU (ang. *European Currency Unit*). Powstała ona w 1979 r. wraz ze stworzeniem Europejskiego Systemu Walutowego. Wartość ECU była określana według koszyka walutowego 12 państw należących do Unii Europejskiej⁵. Każda waluta miała wyznaczony kurs centralny w stosunku do ECU i wartość ECU, wyrażona w poszczególnych walutach, była obliczana codziennie. ECU spełniała funkcję jednostki rozliczeniowej i środka płatniczego między bankami centralnymi krajów Unii Europejskiej oraz środka rezerw walutowych w tych krajach.

Zgodnie z ustaleniami traktatu z Maastricht (XII 1991 r.), od 1 stycznia 1999 r. w miejsce ECU został powołany nowy pieniądz międzynarodowy – EURO. Do strefy euro przystąpiło 12 spośród 15 krajów Unii Europejskiej. Na razie Wielka Brytania, Szwecja i Dania nie wyraziły chęci przystąpienia do unii walutowej. Początkowo euro występowało tylko w obrocie bezgotówkowym. Przejście od narodowych walut do euro odbywało się stopniowo do 2002 r. Wówczas oficjalnym pieniądzem zarówno w obrocie bezgotówkowym, jak i gotówkowym stał się tylko EURO.

Jakie funkcje pełni pieniądz światowy i jakie znasz jego rodzaje?

⁵ Koszyk ten tworzyły następujące waluty: marka niemiecka 30,1%, frank francuski 19%, funt szterling 13%, lir włoski 10,15%, gulden holenderski 9,4%, frank belgijski 7,6%, peseta hiszpańska 5,3%, korona duńska 2,45%, funt irlandzki 1,1%, drachma grecka i portugalskie escudo po 0,8%, frank luksemburski 0,3%. Procentowy udział w koszyku każdej z tych walut odzwierciedlał ich rzeczywistą siłę.